

**ՀԱՅԵՐԻ ՄԱՍԻՆ ՀԻՇԱՏԱԿՈՒՄՆԵՐԸ ՍԻՐԻԱԿԱՆ
ՄԱՍՈՒԼՈՒՄ (1896-1914 թթ.)**

Կոնկրետ ժամանակահատվածի դեպքերի ու իրադարձությունների լավագույնս արտացոլման գործում մամուլն արժեքավոր աղբյուրներից է: Օսմանյան կայսրությունում տեղի ունեցած հայերի գաղթի, վիճակի, հայկական ջարդերի ու կոտորածների լուսաբանմանն է անդրադարձել նաև սիրիական մամուլը:

1896-1914 թթ. սիրիական մամուլը ներկայացրել է Օսմանյան կայսրությունում հայերի վիճակի, ջարդերի և գաղթերի պատկերը, շատ են հոդվածները հայ-արաբական հարաբերությունների մասին: Եվ դա կատարվել է չնայած բոլոր դժվարություններին բռնապետական պայմաններում:

Սիրիական թերթերը ներկայացնում էին ոչ միայն Օսմանյան կայսրության ներքին ու արտաքին իրավիճակը, այլև թուրքացման քաղաքականությունը, որն ուղղված էր կայսրության բոլոր ժողովուրդների դեմ: Սիրիական թերթերում տպագրված հոդվածները գլխավորապես վերաբերում էին հետևյալ թեմաներին.

1. Աբդուլ Համիդի և երիտթուրքերի շրջանում ազգային փոքրամասնությունների նկատմամբ իրականացվող քաղաքականության լուսաբանում:
2. Արաբական մշակույթի զարգացումների լուսաբանում:
3. Թուրքացման քաղաքականության քննադատություն և ազատասիրության դրվատում:

Արաբ մտավորական Սահել Մալազին իր գրքում արաբախոս ընթերցողներին հաղորդում է, որ 1894-1896 թթ. հայկական կոտորածներից հետո հայ ժողովրդի մի ստվար զանգված լքում է հայրենիքը: Դա ահռելի չափեր է ընդունում 1915 թ. ցեղասպանությունից հետո: «Հայերը գաղթականի կարգավիճակով հայտնվում են հին գաղթօջախներում, ինչպիսին Հալեպն էր, հիմնում են նորերը: Հալեպի հասարակական բարիդրացիական մթնոլորտը հայերին կարողանում է սթափեցնել և վերածննդի հնարավորություն է տալիս մշակույթի ասպարեզում: Սակայն կորուստը մնում էր ցավալի, ինչն արտահայտված է ժամանակի «Փորձանք», «Աղբյուր» և այլ թերթե-

րում»¹: Հայերն իրենց զգալի ներդրումն են ունեցել արաբական մամուլի և Հալեպի թերթերի զարգացման գործում մինչև Ֆեյսալի՝ թագավորական իշխանության գալը՝ 1918-1921 թթ.: Այդ ժամանակ արաբական թերթերը յուրօրինակ վերելք են ապրում՝ հանդես գալով միավորման և անկախության կոչերով: Սահել Մալազին իր գրքում Հալեպում հրատարակվող արաբական թերթերի կողքին ներկայացնում է նաև Հալեպի բուն հայկական թերթերը:

Այս շրջանում Սիրիայում հրատարակվող հայտնի թերթերից էր «Շամ» թերթը (Դամասկոս), որը 1896 թ. արաբ մտավորական Մուստաֆա Վասեֆը հրատարակում է թուրքական սուլթանի հաճար: Դա գրական-քաղաքական թերթ էր, որը ներառում էր նաև նամակներ, տեղական լուրեր և այլն²: 1896 թ. հոկտեմբերի 7-ին այդ թերթը իր 15-րդ համարում գրում է հայերի ցեղասպանության ու զաղթի մասին՝ այն որակելով բացասական երևույթ³: Թերթի 13-րդ համարը տեղեկացնում էր, որ Ալեքսանդրիա են ժամանել 1200 հայ⁴, իսկ 12-րդ համարը՝ 360 հայ, ովքեր չունեին ոչ ուտելիք, ոչ կարգին հագուստ⁵:

1908 թ. երիտթուրքերի հեղափոխությունից հետո որոշ թերթեր կրկին վերահրատարակվելու իրավունք են ստանում, բացվում են նորերը: Նպատակ ունենալով կիրառել արաբների նյութական և մարդկային ուժն իրենց նպատակների համար՝ երիտթուրքերը վաղուց էին մշակել «թերթերին ազատություն» տալու քայլը: 1908 թ. երիտթուրքական հեղափոխությունը նոր էջ բացեց նաև սիրիական մամուլում: Ոչ միայն ավելանում է թերթերի քանակը, այլև փոխվում է դրանց թեման, հրատարակությունը լինում է արաբերեն: Թերթերը սկսում են հրատարակել ազատության և անկախության թեմաներին վերաբերող հոդվածներ, սակայն «մամուլի ազատությունը» երկար չի տևում: Իսկ առաջին համաշխարհային պատերազմի ընթացքում նոր թափ են ստանում գաղափարական ճնշումները: Ավելին, երիտ-

¹ Մալազի Ս., Հրատարակությունը և մամուլը Հալեպում, Դամասկոս, 1996, էջ 92:

² Օսման Հ., Սիրիական մամուլի անցյալը և ներկան 1877-1970 թթ., Դամասկոս, 1997, էջ 15:

³ «Շամ», Դամասկոս, 1896, դ 15:

⁴ «Շամ», Դամասկոս, 1896, դ 13:

⁵ «Շամ», Դամասկոս, 1896, դ 12:

թուրքերը կաշառում են որոշ թերթեր և օգտագործում որպես քարոզա-
մեքենա⁶:

1908 թ. դեկտեմբերին հայտնի գիտնական և հաջողակ լրագրող Սուհամեդ Քուրդ Ալին հրատարակեց այս շրջանի Սիրիայի ամենահայտնի թերթերից մեկը՝ «Մուքթաբասը» Դամասկոսում: «Մուքթաբասի»-ի ընտրած ուղին անհանգստացնում էր Սիրիայի կառավարիչ Նազըմ Բեկին: Նա հրամայում է փակել թերթը, բայց 1914 թ. Ջենալ փաշայի հրամանով այն վերաբացվում է: Թերթը կրում էր քաղաքական և հասարակական բնույթ՝ պաշտպանելով Օսմանյան կայսրության ներքին քաղաքականությունը⁷: Թերթի տնօրենն ու խմբագիրը՝ Սուհամմադ Քուրդ Ալին, իր հուշերում նշում է, որ քաղաքական լրագիրը համագործակցում էր կառավարության հետ և ջննդատում էր այն անհրաժեշտության դեպքում՝ ձգտելով ուժեղացնել արաբների ոգին⁸: Երբեմն թերթը ջննդատում էր օսմանյան իշխանությունը, իսկ հետո տարածում ստացավ ու հայտնի դարձավ իթիհականների հանդեպ թշնամանքով, հատկապես, երբ նրանք դավաճանեցին արաբներին: Այնուամենայնիվ, Քուրդ Ալիի ընկերությունը Ջենալ փաշայի և իթիհականների հետ պատճառ հանդիսացավ, որ որոշ հողավածներ զովաբանեցին իթիհականներին:

Ուսումնասիրելով «Մուքթաբասի» համարները՝ տեսնում ենք, որ թերթը խրախուսում էր խաղաղությունն ու համաձայնությունն Օսմանյան կայսրության տարբեր տարրերի միջև, և կոչ էր անում հայերին, արաբներին և թուրքերին ապրել փոխհամաձայնության մեջ: Այս թերթը պարբերաբար նշում էր, որ թուրքերը, արաբները, հայերը և հռոմեացիները, ինչպես նաև կայսրության մյուս բոլոր տարրերը մի երկրի, մի ընտանիքի անդամներ են⁹:

«Մուքթաբաս»-ի «Չկա կյանք արաբների համար, բացի միավորումից թուրքերի հետ» վերնագրով հողվածում հողվածագիրը մեկնաբանում է այն իշխող կարծիքը, որը տարածվել էր Օսմանյան կայսրության թուրք ազգության շրջանակներում. «Թուրքերը օսմանյան ոգին են իրենց գիտելիք»:

⁶ Խուրդուր Ա., Սիրիական մամուլը. հիմնումը, զարգացումը և ժամանակակից փուլը. Դամասկոս, 1972, էջ 94:

⁷ Իլիաս ժ., Սիրիական մամուլի զարգացումը վերջին հարյուր տարում, առաջին մաս, Բեյրութ, 1983, էջ 126:

⁸ Քուրդ Ալի Սուհամմադ, Գուշեր, 5-րդ մաս, Դամասկոս, 1951, էջ 422:

⁹ «Մուքթաբաս», Դամասկոս, 1909, դ 66::

ների և քաղաքականության համար, հայերը (կենտրոն) լյարդն են իրենց արդյունաբերության և ձգտման համար, հույները սիրտն են իրենց բարձր կարևորության և խոհեմ մտքերի համար, բուլղարացիները իրենց տոկունության և ջանասիրության համար, ալբանացիները իրենց ուժի և կայունության համար գլուխն են, հրեաները օսմանյան առևտրականներն են իրենց փողի և առևտրի համար: Այդ դեպքում ովքեր են արաբները?»¹⁰: Հողվածի հեղինակը այստեղ ուսումնասիրում է փոքրամասնությունների դերը Օսմանյան կայսրությունում՝ հատկապես հայերի դերակատարությունը՝ նշելով, որ հայերը համարվում են ամենաջանասեր և պահանջվող ազգությունը: Նա քաջալերում է արաբներին, որ գրավեն իրենց կարևոր դերը կայսրությունում, որովհետև անհնար է նրանց անջատումը կայսրությունից: Այդ պատճառով ավելի նախընտրելի լուծումը արաբների համար միավորումն էր թուրքերի հետ, որովհետև անհնար էր նրանց գոյությունը առանց թուրքերի: Իսկ «Մուքթաբաս»-ի մեկ այլ՝ «Թուրքեր և արաբներ» վերնագրով հոդվածում նշվում է, որ երկրի տարբեր տարրերն ու ազգությունները սկսել են համախմբել իրենց միությունները՝ պաշտպանելու համար իրենց ունահարված իրավունքները:

Այդ թերթը քննադատում էր դեսպոտիզմը, որը մերժում էր տարբեր տարրերի հավասարությունը և արաբ ազգությամբ պաշտոնյաների բազմացումը: Ուսումնասիրելու համար արաբների դիրքորոշումը հայերի հիմնախնդրի վերաբերյալ՝ նախ անհրաժեշտ է ուսումնասիրել արաբների ու թուրքերի հարաբերությունների առանձնահատկությունը: «Մուքթաբաս» թերթը պարբերաբար լուսաբանում էր այդ հարաբերությունների իրական կողմը: Մասնավորապես, թերթի 43-րդ համարում լույս տեսած Սալլահ ադ-Դին ալ Կասամի՝ «Արաբների հարցը և դրա ծագումը» վերնագրով հոդվածում հեղինակը պնդում էր, որ արաբական հարցը իր ծագումով նոր չէր և անդրադառնում է անցյալին, երբ թուրքը հեզնվում էր արաբների կողմից: Կասամին առաջ է քաշում այն հարցը, թե ինչու թուրքերը հայերի և ալբանացիների հանդեպ այնպես չեն վերաբերվում, ինչպես արաբների հետ: Եվ նա ինքը պատասխանում է, որ թուրք ազգությունը ոտքի է կանգնել արաբ

¹⁰ «Մուքթաբաս», Ղանասկոս, 1909, դ 118:

ազգի հուշարձանների վրա, ստեղծել ու ամրապնդել է իր հիմքերը նրա փլատակների վրա¹¹:

«Մուքթաբաս»-ի՝ հայերին վերաբերող հողվածների թիվը հասնում է մոտ 200-ի¹²: Թերթը պատմում է հայերի՝ Սիրիական անապատ կատարած գաղթի, Սիրիայում հայերի հաստատման մասին: Թերթի՝ հայերին վերաբերող հողվածները հաճախ լույս էին տեսնում հետևյալ անուններով՝ «Հատուկ նամակներ», «Տեղական լուրեր», «Լուրեր Թուրքիայից»: 1908 թ. դեկտեմբերի 20-ին հրատարակված չորրորդ համարը հաղորդում էր սուլթանի՝ հայ-թուրքական լարված հարաբերությունների մտահոգության մասին, ինչպես նաև ներկայացվում են հայ պատգամավորներ Գ. Ջոհրապի և Վարդգեսի՝ օսմանյան պետությանն ուղղած նամակները¹³: Իսկ 111-րդ համարը տեղեկություն էր հայտնում հայկական գաղթի վերաբերյալ. «Հայկապից հայերը նստում էին գնացքները և տեղափոխվում Լիբանան՝ վախճ սրտներում»¹⁴:

«Մուքթաբասն» իր համարներում շատ է անդրադարձել օսմանյան խորհրդարանի պատգամավորների ելույթներին, նամակներին: Թերթի լրագրողները նմանեցնում էին արաբ պատգամավորներին արձանների, իսկ հայ պատգամավոր Ջոհրապ էֆենդուն ներկայացնում էին որպես համեմար մարդու, ով իր խրոխտ ծայնով լցնում էր ունկնդիրների սրտերը, իսկ Վարդգեսն իր ուժեղ ծայնով կրկին բարդ իրավիճակ էր ստեղծում: Նրանք փոքր թվով արաբ պատգամավորների հետ ձեռք էին բերել խորհրդարանի վստահությունը և զարդարում էին խորհրդարանը: «Նրանց նմանները բարձրացնում են հայրենիքի պատիվը, և ժողովրդի համար հնարավոր է դառնում քայլել դեպի վերածնունդ»¹⁵, - նշում է լրագրողը: Իսկ լրագրող Յեյդ Խեյրին իր՝ «Պատգամավորների խումբ» հոդվածում նշում է, որ պատգամավորների խորհուրդը պետք է վերացնի իր թույլ տարրերին, իր անդամների մեծամասնությունը պետք է կազմեն արդուկհամիոյան վարչակարգի հակառակորդները, որպեսզի ստեղծվի պատգամավորական

¹¹ «Մուքթաբաս», Դամասկոս, 1909, դ 43:

¹² Դրանց մեծ մասը վերաբերում է հայերի 1915 թ. ցեղասպանության ու դրան հաջորդած ժամանակաշրջանին, որոնք ներառված չեն մեր աշխատության մեջ:

¹³ «Մուքթաբաս», Դամասկոս, 1908, դ 4:

¹⁴ «Մուքթաբաս», Դամասկոս, 1909, դ 111:

¹⁵ «Մուքթաբաս», Դամասկոս, 1909, դ 204:

ամուր խորհրդ¹⁶: Իր հաջորդ համարներում «Մուքթաբասը» շարունակում է նորություններ տրամադրել հայ պատգամավորների մասին: 1911թ. թերթի 700-րդ համարում ներկայացվում է օսմանյան խորհրդարանի նիստերից մեկի ժամանակ՝ սիոնիստների շարժման վերաբերյալ կառավարության դիրքորոշումը բննարկելիս հայ պատգամավոր Վարդգեսի ելույթը. «Ես առաջարկում եմ կոմիտե ստեղծել սիոնիստների հարցի շուրջ վերջնական սահմաններ դնելու համար, և ես մինչ օրս ոչինչ չեմ խոսել հայերի մասին՝ հայ լինելով հանդերձ, մինչդեռ հայտնի է, որ սահմանադրության ընդունումից հետո հայերը ապրում են հանգիստ շրջան, սակայն նաև այս ժամանակաշրջանում նրանք զերծ չեն մնում նոր սպանություններից»¹⁷:

«Մուքթաբասն» իր համարներում անդրադառնում է նաև Կիլիկիայի 1909թ. հայկական կոտորածների լուսաբանմանը: Մասնավորապես, 1909թ. օգոստոսի 3-ին «Ներքին իրադարձություններ» վերնագրով լույս է տեսնում Ադանայի կոտորածի մասին հոդվածը, որում թերթը տեղեկություններ է հայտնում Ադանայի կոտորածի վերաբերյալ ռազմական խորհրդի կողմից կայացված որոշման մասին: Նրանում ասվում է, որ խառնաշփոթի հիմնական պատճառներից մեկը իշխանությունն էր, որը, տեղեկանալով առաջին բախումների մասին, համապատասխան միջոցառումներ չձեռնարկեց: Որոշումը՝ իր բոլոր մանրամասներով հաղորդելուց հետո ներկայացվում է Ադանայի հայ աշխատավորական խավի վիճակը: Հոդվածը հաստատում է, որ իշխանությունը ամեն ինչ անում էր նախանձ ու ատելություն հայերի և մուսուլմանների (արաբների) միջև սերմանելու համար: Այնուհետև հոդվածագիրը հայտնում է, որ իշխանությունները ստահող լուրեր էին տարածում, որ իբր զինված հայերը մտադրվել են ոչնչացնել մուսուլմաններին, որի արդյունքում էլ մուսուլմանները դիմեցին ինքնապաշտպանության: «Կոտորածը սկսվեց, երբ լուր տարածվեց, որ հայը սպանել է մուսուլմանի: Դրանից հետո մուսուլմանները սկսեցին հարձակվել քաղաքի՝ հայերով բնակեցված ապաստարանների վրա՝ կողոպտելով ու թալանելով դրանք: Իսկ ինչ արեց իշխանությունն այս իրադարձությունների ուղղությամբ: Նա ձեռքակալեց մեծ թվով հայերի՝ նետելով նրանց բանտերի խորքերը և համրելով նրանց այս անկարգությունների մեղավոր»¹⁸:

¹⁶ «Մուքթաբաս», Դամասկոս, 1909, դ 204:

¹⁷ «Մուքթաբաս», Դամասկոս, 1911, դ 700:

¹⁸ «Մուքթաբաս», Դամասկոս, 1909, դ 194:

1911 թ. հոկտեմբերի 10-ին «Մուքթաբաս»-ը հրատարակեց մի հոդված «Սիրիայի բնակիչները» վերնագրով, որում տեղեկություններ կային նաև հայերի քվաքանակի վերաբերյալ: Օրինակ նշվում էր, որ Անտոլիայում հայերի թիվը մոտավորապես 1.265.000 է, իսկ 1906-1907 թթ. մարդահամարի տվյալներով հայերի թիվը Սիրիայում և Լիբանանում կազմում է 23815 մարդ, իսկ կաթոլիկ հայերինը՝ 19459¹⁹: Իսկ մեկ այլ՝ «Իշխանությունը և բնակիչները» վերնագրով հոդվածում թերթը հայերի մասին գրում է, որ Սիրիայի քաղաքներում բնակվող հայերը խոսում էին հայերեն, և սկզբնական շրջանում հայերի և արաբների միջև առկա են եղել լեզվական դժվարություններ: Սակայն այս իրավիճակը երկար չտևեց: Երկու ժողովուրդները կարողացան հաղթահարել այս խոչընդոտը, և ձևավորվեցին բնական հարաբերություններ նրանց միջև²⁰:

«Մուքթաբաս» թերթն իր համարներում առանձնահատուկ տեղ է հատկացնում հայկական բարենորոգումների թեմայի լուսաբանմանը: Մասնավորապես, 1913 թ. օգոստոսի 28-ին լույս տեսած համարում թերթը նշում էր, որ Բ. Դուռը բանակցություններ է վարում հայերի ներկայացուցիչների հետ՝ Արևմտյան Հայաստանի նահանգներում բարենորոգումների շուրջ և հույս է հայտնում հայ ներկայացուցիչների հետ համաձայնության գալու վերաբերյալ²¹: Իսկ մեկ այլ՝ «Բարենորոգումները և հայերը» վերնագրով հոդվածում հաղորդում է, որ հայերը ջանասեր են, հմուտ առևտրում և տնտեսության մեջ, հետո ավելացնում, որ օսմանյան կառավարությունը ցանկանում է բարենորոգումներ իրականացնել հայկական վեց վիլայեթներում. «Օսմանյան կառավարությունը դեռևս հնուց նախաձեռնում է հայերի համար բարենորոգումներ, որի մասին խոսվել է Բեռլինի վեհաժողովի 61-րդ հոդվածում, ըստ որի, որքան հնարավոր է արագ պետք է հայերին պաշտպանել չերքեզներից ու քրդերից և բարենորոգումներ իրականացնել: Հայերից ոմանք հավատացին խոստումներին, և առատ արյուն թափվեց»²²: Իսկ վերջում Քուրդ Ալին նշում էր, որ կառավարությունը պիտի ավելի ազնիվ գտնվի, քանի որ «դաժանության քաղաքականությունը շատ կործանիչ է»: Մուհամմադ Քուրդ Ալին իր՝ հայերի մասին հոդվածներում անդրադառ-

¹⁹ «Մուքթաբաս», Դամասկոս, 1911, դ 799:

²⁰ «Մուքթաբաս», Դամասկոս, 1913, դ 1273:

²¹ «Մուքթաբաս», Դամասկոս, 1913, դ 1281:

²² «Մուքթաբաս», Դամասկոս, 1913, դ 1295:

նում է նաև հայ-քրդական հարաբերությունների լուսաբանմանը: Մասնավորապես, «Քրդերը և հայերը» վերնագրով հոդվածում խոսվում է քրդերի և հայերի միջև պատմության ընթացքում գոյություն ունեցող հարաբերությունների մասին: «Շատ ցավալի է, որ հնարավոր չէրավ հասնել հայերի և քրդերի համերաշխությանը օսմանյան իշխանության պառակտիչ քաղաքականության պատճառով»²³: Հոդվածում մասնավորապես նշվում էր, որ քրդերն Արևելյան Անատոլիայում աղքատության մեջ են ապրում, մինչդեռ նրանք երկրի ամենախելացի, ամենաջանասեր տարրերից էին²⁴: Իսկ հայերի մասին խոսելիս Քուրդ Ալին նշում է, որ հայերը, անկասկած, սուլթանության տարրերից ամենաբանիմացն են տնտեսության, գիտությունների հարցերում. «Հայերը մեծ օգուտ են քաղում՝ մեկնելով Եվրոպա և առևտրական, ուսումնական կապեր հաստատելով արևմուտքի հետ»²⁵: Նա նաև նշում է իր հոդվածում առևտրի, տնտեսության ճգնաժամի պատճառները, ինչը այն կառավարության պատճառով է, որը շարունակում էր տգիտությունը որպես ուժ ընդունել, երկպառակությունը տարբեր տարրերի միջև՝ որպես զենք²⁶:

Հաջորդ ժամանակաշրջանում՝ 1914 թ. սկսած «Մուքթաբաս» թերթն իր ողջ ուշադրությունը կենտրոնացնում է Օսմանյան կայսրության ընդարձակման և հզորացման թեմաների լուսաբանման վրա, իսկ «Անատոլիայի նկարագրական ակնարկ» հոդվածում պատմական տեղեկություններ է տալիս նրա բնության, արդյունաբերության մասին²⁷:

«Մուքթաբաս» թերթը շարունակում է իր աշխատանքը նաև առաջին աշխարամարտի տարիներին՝ հրատարակվելով մինչև 1928 թ.: Բացի առօրյա թեմաներից և իրադարձություններից, հաճախ անդրադարձ էր կատարվում նախապատերազմյան վիճակին, նկարագրում Մուշում և Սասունում, Ջեյթունում և Ադանայում, Իզմիրում և այլուր տեղի ունեցող դեպքերը: «Մուքթաբաս» թերթը տեղեկություններ է հայտնում նաև հայ-թուրքական և հայ-արաբական հարաբերությունների մասին:

²³ «Մուքթաբաս», Դամասկոս, 1913, դ 1298:

²⁴ Նույն տեղում:

²⁵ «Մուքթաբաս», Դամասկոս, 1913, դ 1298:

²⁶ Նույն տեղում:

²⁷ «Մուքթաբաս», Դամասկոս, 1914, դ 1403:

20-րդ դարի սկզբին Ղամասկոսում հրատարակվող հայտնի լրագրերից էր «Նիւմա» (Բարեկեցություն) լրագիրը: Հիմնվել է 1909 թ. Ղամասկոսում Անթակիայի ուղղափառ պատրիարքության կողմից: Այն իր բնույթով կրոնական էր, տպրագրում էր կրոնական, գրական, գիտական, պատմական հոդվածներ, ինչպես նաև ներքին ու արտաքին նորություններ: Դրանց հեղինակները քահանաներն ու հայտնի կրոնավորներն էին: Լրագիրը կոչ էր անում օսմանյան պետության բոլոր ազգերին համախմբվել՝ խաղաղության մեջ ապրելու համար²⁸:

1909 թ-ից Ղամասկոսում սկսվեց հրատարակվել ամենօրյա «Ումմա» (Ազգ) թերթը, որի խմբագիրը հայտնի մտավորական, լրագրող Ահմադ Քուրդ Ալին էր: Այն հրատարակում էր քաղաքական, հասարակական, տնտեսական բնույթի հոդվածներ: Ծիշտ է, թերթը շատ չէր անդրադառնում հայկական իրադարձություններին, սակայն նրա որոշ համարներում արժեքավոր տեղեկություններ կան հայերի մասին: 1909 թ. դեկտեմբերի 16-ին լույս տեսած 12-րդ համարում հոդվածագիրը տեղեկացնում է. «Ադանայից հայտնեցին մայրաքաղաքի թերթերին, որ հայերը մեծ հակվածություն ունեն զինվորական կորպուս մտնելու և Կիպրոս ու այլ երկրներ գաղթած հայերը սկսել են վերադառնալ Օսմանյան կայսրություն»²⁹: Այստեղ ակնհայտ է, որ այս տեղեկությանը նախորդել էր Թուրքիայից եկած հակասական լուրը: «Ումմա» թերթը նաև մանրամասն տեղեկություններ է հայտնում օսմանյան խորհրդարանի պատգամավորների գործունեության վերաբերյալ, ներկայացնում նրանց ելույթները: Մասնավորապես, «Ներքին իրադարձություններ» վերնագրով հոդվածում ներկայացվում է լրագրողների հետ հանդիպման ժամանակ հայ պատգամավոր Վարդգեսի կարծիքը Գրիգոր Զոհրապի վերաբերյալ, ինչպես նաև մանրամասն ներկայացվում է լրագրողների հանդիպումը Վարդգեսի հետ, որն իր դժգոհություն էր արտահայտում Հաքի փաշայի՝ փոքրամասնությունների նկատմամբ վարած ներքին քաղաքականությունից. «Եթե Հաքի փաշան չվարեր կրոնական խտրականության քաղաքականություն, ապա մենք կանցնեինք նրա կողմը ու կիետևեինք նրան առանց մայելու մեր՝ մյուս կուսակցությունների հետ կայացրած որոշումներին»³⁰: Ակնհայտ է, որ սիրիական լրագրողները

²⁸ Օսման Հ., նշվ. աշխ., էջ 34:

²⁹ «Ումմա», Ղամասկոս, 1909, դ 12:

³⁰ «Ումմա», Ղամասկոս, 1910, դ 49:

հետաքրքրվել էին հայ պատգամավորների ելույթներով, նամակներով և համարձակ հրապարակել սիրիական մամուլում:

«Ումմա» թերթը տարածում էր նաև իշխանամետ լուրեր: Օրինակ՝ 1910 թ. հունվարի 30–ին հրատարակված համարում նշվում էր այն մասին, որ իշխանությունները հասկացել են իրենց սխալները և սկսել են շտկել դրանք: «Կառավարությունը հատկացրել է 15 հազար լիրա՝ Ադանայում այրված հայկական եկեղեցիներն ու դպրոցները կառուցելու կամ նորոգելու համար»³¹:

Փաստորեն, 19-րդ դարի վերջին և 20-րդ դարի սկզբին սիրիական թուր թերթերը, նույնիսկ նրանք, որոնք չունեին քաղաքական ուղղվածություն, այդ ժամանակաշրջանում զբաղվում էին քաղաքական հոդվածների հրապարակումով: Նրանց մեծամասնությունը աշխատում էր ի նպաստ ազգային շահերի³²: Մենք, իրոք, մեծ նշանակություն ենք տալիս սիրիական մամուլին, որն օսմանյան բռնապետության պայմաններում տեղեկություններ է հայտնել հայերի մասին: Սիրիական մամուլը 1896-1914 թթ. արժեքավոր տեղեկություններ է հայտնում հայկական կոտորածների ու զաղթի, հայ պատգամավորների ելույթների, նամակների մասին: Այսպիսով, սիրիական մամուլի՝ հայերի մասին հիշատակումները մեկ անգամ ևս ընդգծել են Հայկական հարցի կարևորությունը օտարերկրյա մամուլում:

The records about Armenians in Syrian press (1896-1914)

The press is one of the valuable sources of the best reflection of the specific period of the time and events. Genocide massacres and immigration of the Armenians which took place in the Ottoman Empire, was also focused in the Syrian press. The Syrian press also illustrated the speeches and official letters of Armenian deputies in a number of its issue (1896-1914). It has approved that the Armenian Issue as an international conflict, has existed before the world community.

³¹ «Ումմա», Դամասկոս, 1910, դ 47:

³² Մալազի Ա., նշվ. աշխ., էջ 65: